

avînd redată barba, dateate în jurul anului 300 î.e.n., devine exterioară pentru lumea tracică, întrucît ar însemna numai o derivare a unei arme romane dintr-una elenistică, fapt ce ar fi aproape banal. Însă această filiație este contrazisă nu atît de distanță, oricum semnificativă, de trei secole care separă cele două tipuri de coifuri, ci în primul rînd de forma lor total diferită și de redarea pe coifurile cu mască a unor simboluri militare tipic romane. De altfel, faptul că utilizarea coifurilor cu mască era limitată numai la parăzi, diferite întreceri sau în scop funerar, le deosebește chiar și funcțional de preținsele lor prototipuri care erau arme defensive purtate în luptele reale.

Prin urmare, în stadiul actual al documentării trebuie să rămînem la teoria devenită tradițională, după care coifurile cu mască sînt o creație romană. Iar singura legătură dintre ele și traci este aceea că în secolul I e.n. călăreții de origine tracică încadrați în armata romană, de altfel mult mai puțin numeroși decît cei galli sau hispani, au intrat în posesia acestor coifuri, pe care unii dintre aristocrații lor neromanizați pe deplin și le-au depus în morminte împreună cu alte arme romane conform unei tradiții vechi de secole.

În încheiere, se cuvin a fi sintetizate cîteva din observațiile generale care se impun. Deși analiza noastră a fost în mod necesar selectivă, avînd în vedere numărul și calitatea contribuțiilor prezente în acest impunător volum, credem că au reieșit cîteva din caracteristicile stadiului actual al cercetării frontierelor romane.

Pentru întreaga cercetare a frontierelor romane s-a constatat în ultimii ani paralel cu micșorarea numărului de săpături de amploare în castre o proliferare a săpăturilor de salvare în zona *limes*-ului. Deși în esență aceasta nu reprezintă neapărat o evoluție pozitivă, faptul a favorizat tendința de a se trece la un studiu mai complex, care are în vedere pe lîngă fortificațiile propriu-zise și așezările civile sau necropolele aferente, rezultatul fiind o mai bună cunoaștere a impactului armatei asupra vieții provinciale în general. În continuare, perioada care atrage cele mai multe cercetări este cea a secolelor I—III, atît datorită complexității problemelor pe care le ridică, cît și numărului fortificațiilor. La această polarizare a cercetării contribuie și faptul că trei dintre zonele cel mai intens studiate: Anglia la sud de zidul lui Hadrian și, mai ales, Scoția, *limes*-ul germano-raetic și mai nou Dacia, cuprind tocmai fortificații dateate în această perioadă.

Referitor la studiul echipamentului militar roman se constată că în prezent, exceptînd unele piese deosebite, stabilirea funcționalității armelor și încadrarea lor tipologică precisă nu mai prezintă dificultăți majore. În aceste condiții, dacă lăsăm la o parte necesitatea publicării unor *corpora* de arme pe provincii și a unor studii monografice pe categorii de piese, care însă nu-și pot găsi locul în culegeri de contribuții ca cea de față, direcția principală de cercetare o constituie plasarea echipamentului militar într-un context mai larg. Astfel, se încearcă stabilirea centrelor de producție a diferitelor arme, a difuzării anumitor tipuri, a originii unor arme și a categoriei de trupe din a cărei dotare făcea parte o armă sau alta.

LIVIU PETCULESCU

Al IX-lea Congres Internațional de Epigrafie Greacă și Latină (Sofia, 1987)

Congresele internaționale de epigrafie antică, ținute din cinci în cinci ani, au devenit o prezență de seamă a vieții științifice de specialitate. Ele au în urmă o solidă tradiție, iar utilitatea acestor întîlniri este acum evidentă pentru toată lumea. Cel de-al IX-lea Congres Internațional de Epigrafie Greacă și Latină a avut loc, conform planificării, la Sofia (Bulgaria) între 31 august — 7 septembrie 1987.

Desigur, această importantă reuniune de specialitate s-a desfășurat sub patronajul Asociației Internaționale de Epigrafie Greacă și Latină (AIEGL), al cărei comitet și birou au avut un rol esențial în organizare. Dar aportul principal l-au adus forurile de resort din țara gazdă: Academia Bulgară de Științe, Universitatea din Sofia, Comitetul de Cultură, primăria capitalei bulgare. Nu trebuie uitat rolul fundației științifice „Terra Antiqua Balcanica” din Tirnovo, care a asigurat tipărirea programului și a volumelor cu lucrările prezentate.

Organizatorii bulgari au acordat o deosebită atenție Congresului. Condițiile au fost excelente. Participanții au fost cazați în diferite hoteluri sofote, li s-a oferit un cocktail în saloanele hotelului „Sofia” (31 august) și o recepție la restaurantul Universității (1 septembrie); la sosire, fiecare a primit o mapă cu programul tipărit, un volum cu lucrările deja înaintate (cele încă nepredate urmând a fi tipărite într-un alt volum, după încheierea Congresului), medalia și înșigna Congresului, precum și lista participanților. În general, atitudinea specialiștilor și a autorităților bulgare sublinia la tot pasul importanța acordată acestei manifestări științifice, bucuria de a o găzdui. Persoanele care asigurau activitatea secretariatului Congresului (remarcabil condus de prof. dr. Veizar Velkov), specialiști ai Universității, au fost mereu ajutați de numeroși tineri voluntari entuziaști, studenți ai facultăților umaniste ori chiar elevi ai Liceului clasic din Sofia.

Au participat cam 160 de persoane din aproape toate țările europene și din S.U.A. Cel mai mare număr l-au oferit, alături de Bulgaria, țările mediteraniene (Spania, Franța, Italia, Grecia). Dar, în comparație cu alte asemenea congrese, aria participanților a fost mai restrinsă, iar numărul celor prezenți — simțitor mai mic. O explicație a acestei situații este și numărul mare de reuniuni științifice de specialitate, congrese și simpozioane, care se desfășurau cam în aceeași perioadă a anului. De altfel, numărul mai redus al celor prezenți a permis dezbateri de un nivel remarcabil, mai bine circumscrise unor teme restrinse, iar contactele între participanți au fost și ele mai lesnicioase.

Deschiderea festivă a avut loc în după amiaza zilei de 31 august, în *aula magna* a Universității sofote „Kliment din Ohrida”. Delegați oficiali au adresat cuvinte de salut. Apoi a urmat alocuțiunea reprezentantului Comitetului bulgar de organizare. S-a păstrat un moment de reculegere pentru savanții epigrafiști dispăruți în ultimii ani¹, iar apoi s-a prezentat salutul colegilor care, din diferite motive (îndeosebi sănătatea), nu au putut fi de față. În sfârșit, s-au anunțat anumite probleme organizatorice². Tot atunci s-a deschis o expoziție de cărți și lucrări de specialitate, în incinta Universității.

Sedința din ziua de 1 septembrie a avut drept temă generală „Pontul Euxin, aria mediteraniană și epigrafia”. De fapt, a fost o zi consacrată epigrafiei grecești. Spre deosebire de alte congrese, au lipsit contribuții referitoare la epigrafia arhaică, iar referirile la epoca clasică au fost foarte puține³. Au dominat studiile referitoare la epoca elenistică, dar au existat și incursiuni în istoria lumii pontice în epoca romană. S-a evidențiat îndeosebi unitatea acestui spațiu geografic, interdependența entităților politice și destinul lor comun în antichitate.

Cea de-a doua zi a avut drept temă „Structuri politice ale lumii romane și epigrafia”. Lucrările trebuiau deschise de trei rapoarte, care să rezume cunoștin-

¹ Lista lor a fost mai lungă decât altădată: Alan S. Hall (Marea Britanie), Maarten J. Vermaseren (Olanda), Louis Robert (Franța), Guido Barbieri (Italia), Siegfried Lauffer (R. F. Germania), Artur Betz (Austria), András Mócsy (Ungaria), Ion I. Russu, Iorgu Stoian, Emil Condurachi (România), Martin Gabričević (Iugoslavia), Vladimir Gheorghiev (Bulgaria).

² Secretarul general al Comitetului bulgar de organizare a explicat mecanismul de funcționare a Congresului: lucru numai în plen, unde se vor prezenta atât rapoartele generale cât și comunicările; prezența unor texte deja tipărite, în volumul pus la dispoziția congresiștilor; modificări simțitoare ale programului tipărit, deoarece au lipsit contribuții anunțate, iar în schimb s-au ivit participări neașteptate.

³ Remarcăm doar foarte documentatul raport al lui G. Mihailov, *Le Pont Euxin et le monde ancien classique*.

țele disponibile pentru fiecare mare perioadă a istoriei romane. Dar cel referitor la epoca republicană nu s-a mai citit⁴, așa că s-au prezentat doar cele asupra principatului și dominatului⁵. Comunicările de detaliu susținute în continuare s-au axat și ele, cu două excepții⁶, pe problematica epocii imperiale. Numărul acestora a fost mare, iar discuțiile — foarte animate. O constantă a concluziilor diferitelor cercetări a fost persistența și vigoarea autonomiilor locale în lumea romană, chiar și în Imperiul Tîrziu, continuitatea (mai mare decît ar părea la prima vedere) a vieții comunitare tradiționale.

A treia zi a fost dedicată studiilor onomastice și prosopografice, care cunosc în ultima vreme un avînt remarcabil. Tema „Onomastica și epigrafia: populație autohtonă și populație străină” a fost amplu discutată în trei mari rapoarte: unul pentru epoca elenistică (O. Masson), altul pentru epoca principatului (H. Solin) și ultimul pentru Imperiul Tîrziu (G. Sanders)⁷. S-au urmărit mai ales fenomenele de colonizare și aculturație, relațiile complexe între diferitele culturi și popoare venite în contact în acele vremuri, și pe care onomastica le pune foarte bine în lumină. Pentru istoria romanizării, această modalitate de investigație rămîne fundamentală.

Întocmirea și cunoașterea instrumentelor de lucru este un obiectiv permanent al epigrafiștilor. Ziua a patra a fost rezervată pentru „Corpora, culegeri și instrumente epigrafice de lucru în curs și în proiect”. Comunicările prezentate au fost foarte numeroase. S-au trecut în revistă atît publicările regionale ori naționale actualmente în curs, cît și lucrări mai speciale — culegeri de inscripții pe anumite teme⁸. Au fost discutate și problemele marilor culegeri și lucrări de interes general (IG, CIL, PIR, SEG etc.). Alte intervenții au tratat sistemul de semne epigrafice, regulile de transcriere și editare. De cel mai mare interes s-a bucurat însă problematica înscriserii pe calculator a inscripțiilor și folosirii informației moderne în munca epigrafistului. Un amplu raport a prezentat în acest sens Robert Étienne, asistat de colaboratorii săi; este vorba de programul internațional P.E.T.R.A.E., dirijat de universitățile din Liège și Bordeaux, care urmărește crearea și utilizarea largă a unui sistem informatic pentru epigrafia antică. Programele există, sistemul este pus la punct și se preconizează accesul gratuit al tuturor cercetătorilor interesați la informația acumulată. Dar calculatoarele trebuiesc alimentate permanent cu informații de domeniu din toată lumea; acest lucru, abia început, reclamă o colaborare internațională cît mai largă⁹. Înfăptuirea acestui proiect, o adevărată „Europa epigraphica”, ar putea deschide o eră nouă în munca specialiștilor de pretutindeni, reducînd sau eliminînd dificultățile și lipsurile de informare ori veșnicele probleme ale bibliografiei.

Ziua de 5 septembrie a fost consacrată descoperirilor epigrafice recente. Numărul mare de comunicări a impus lucrul paralel în două săli separate. De dimensiuni reduse, dar de mare erudiție, contribuțiile prezentate au stîrnit — cum era de așteptat — cel mai mare interes.

Adunarea generală a A.I.E.G.L. a avut loc în ziua de vineri, 4 septembrie. Au prezentat rapoarte președintele (G. Mihailov), vicepreședintele (G. Susini), secretarul general (M. Leglav), trezorerul (P. Durrey) și cenzorii (M. Corbier, A. Donati). Bilanțul activității Asociației în ultimii cinci ani este foarte bun,

⁴ Raportorul, G. Fatas, nu s-a mai putut prezenta.

⁵ Datorate lui R. Rossi, respectiv V. Velkov.

⁶ R. Syme, *Lentulus on the Danube without Help from Epigraphy*; J. M. Blázquez, *Wirtschaftliche und soziale Probleme Spaniens in republikanischer Zeit nach der Epigraphik*.

⁷ După cum vedem, a lipsit un raport pentru Grecia clasică. Dar numărul inscripțiilor acelei perioade este mai redus, iar aria lor geografică se restrînge la zonele de limbă greacă. Inscrisiunile „clasice” ilustrează mai puțin fenomenele de aculturație, urmărite de tema programată.

⁸ Cîteva exemple: C. L. Băluță, *Les briques et les tuiles estampillées de la légion XIII Gemina de Dacie*; P. A. Hansen, *The Corpus of Greek Inscriptional Epigrams*; G. Thür, *Griechische Rechtinschriften*; B. Remy, *Corpus des inscriptions de médecins trouvées dans les provinces occidentales de l'Empire romain*.

⁹ Pînă în prezent, alături de Franța și Belgia, au semnat convenții de colaborare la sistemul P.E.T.R.A.E. forurile de resort din Spania, Portugalia, Italia, România și Bulgaria.

numărul manifestărilor și lucrărilor tipărite este impresionant. Știința epigrafiei antice cunoaște astăzi o reală înflorire, iar aportul ei la cercetarea istorică ori filologică este unanim prețuit. Totuși, s-au evidențiat direcții încă deficitare: colaborarea interdisciplinară, informarea ritmică a biroului AIEGL despre eforturile și realizările din fiecare țară și fiecare domeniu, popularizarea în cercuri mai largi a muncii epigrafiștilor. O problemă importantă a ajuns s-o constituie numărul mare de manifestări științifice, care adeseori se suprapun, dar totdeauna îi solicită din greu pe specialiști. O programare și o dispunere mai bună a lor ar fi necesară, iar AIEGL își poate aduce aportul în acest sens. S-a subliniat însă și nevoia de a se evita „turismul științific”, scarta disciplinei noastre fiind hotărâtă de calitatea și cantitatea muncii fiecărui epigrafist; congresele și simpoziioanele nu pot fi decât o reflectare a acesteia din urmă.

Adunarea generală a procedat la re alegerea în bloc a Comitetului AIEGL și a biroului actualmente în funcție; conform statutului Asociației, re alegerea membrilor acestor foruri este posibilă o singură dată (cu excepția trezorerului și a secretarului general). De asemenea, s-a luat în discuție și s-a acceptat oferta orașului Nîmes din Franța, care va găzdui viitorul Congres internațional în 1992 (al X-lea, un „congres jubiliar”). A fost comunicat și programul principalelor reuniuni de specialitate anunțate în următorii 2—3 ani.

Sedința festivă de închidere a avut loc în seara zilei de 5 septembrie. Bilanțul lucrărilor și perspectivele epigrafiei antice au fost schitate pertinent de G. Mihailov. Atenția asistenței a fost reținută îndeosebi de alocuțiunea veteranului studiilor romane, nonagenarul Sir Ronald Syme¹⁰; după scurte considerații asupra lucrărilor și a perspectiveilor deschise, el a mulțumit călduros colegilor bulgari pentru excelențele condiții asigurate acestei prestigioase reuniuni.

În ziua următoare participații la Congres au făcut o excursie cu autocarul în Bulgaria de sud. A fost vizitată întâi mănăstirea medievală Bačkovo, un însemnat lăcaș de cultură și rezistență națională în epoca stăpînirii otomane. Cel mai important obiectiv a fost orașul Plovdiv, unde congresiștii au putut vizita ruinele antice conservate (teatrul grec, porțiuni din stadion, o parte din agora elenistică etc.).

Se poate afirma că al IX-lea Congres internațional de epigrafie antică a constituit un moment de maxim interes științific. Rapoartele și comunicările prezentate au fost de înaltă ținută și au permis conturarea unei imagini generale despre amploarea cercetărilor epigrafice și despre importanța lor în cîmpul științelor umaniste. Totodată, s-au evidențiat direcții noi de activitate, care pot aduce schimbări favorabile în condițiile de muncă ale specialiștilor, în capacitatea epigrafiei de a răspunde la marile întrebări ale cercetării. Se conturează în toată lumea un tot mai fructuos dialog între magistrii consacrați ai disciplinei și noile generații de cercetători. Eforturile tuturor pot și trebuie să mai bine direcționeze și coordoneze, sarcină pe care și-o vor putea eventual asuma AIEGL și alte foruri academice internaționale. Prin tot ce a adus în domeniu, Congresul de la Sofia este o incontestabilă reușită.

Un cuvînt și despre participarea românească. Țara noastră a avut patru epigrafisti prezenți, iar comunicările lor au stîrnit un interes notabil. Bogăția în inscripții antice a țării noastre și importanța acestor izvoare pentru studierea trecutului sînt cunoscute pretutindeni. Valoarea cercetărilor românești de epigrafie antică se cere însă mereu afirmată, prin lucrări de nivel mondial difuzate corespunzător. Este regretabil că lucrări românești nu au apărut în expoziția de carte din cadrul Congresului. Iar numărul participărilor a fost mult sub posibilitățile reale ale cercetării de specialitate din România.

RADU ARDEVAN

¹⁰ Renumitul savant britanic a împlinit 95 de ani. Cam de aceeași vîrstă era un alt reputat magistru, aflat în sală: Veselin Beșevliev.